

ISSN 1392-0391

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

5

Simonas Daukantas

Vilnius

VILTIS

1993

UDK 947. 45: 929 Daukantas
Li-191

Redakcinė kolegija:

Egidijus Aleksandravičius
Antanas Kulakauskas
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

Sudarytojai:

Giedrius Subačius
Egidijus Aleksandravičius
Egidijus Motieka
Rimantas Miknys

Recenzavo

hab. dr. *Vytautas Vanagas*

Leidinį parengti talkino

Raimundas Lopata
Vladas Sirutavičius

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJS	7
<i>Elmantas Meilus</i> APIE DAUKANTŲ GIMINĘ	8
<i>Roma Bončkutė</i> PIRMOJI LIETUVIŠKA ISTORIJA: DU SIMONO DAUKANTO "DARBŲ" RANKRAŠČIAI	50
<i>Giedrius Subačius</i> SIMONO DAUKANTO POŽIŪRIS Į BENDRINĘ KALBĄ	63
<i>Saulius Pivoras</i> "VARGO PELĖ": LIETUVOS NACIONALINĖS ISTORIOGRAFIJOS PRADININKAS SIMONAS DAUKANTAS	69
<i>Vytautas Berenis</i> SIMONO DAUKANTO IR JUOZO JAROŠEVIČIAUS ISTORINĖS LIETUVOS SAMPRATA	90
<i>Zigmantas Kiaupa</i> SIMONO DAUKANTO PARENGTI LIETUVOS METRIKOS MEDŽIAGOS RINKINIAI	104
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> SIMONO DAUKANTO KNYGŲ LEIDĖJAS KSAVERAS KANAPACKIS	118
<i>Kazys Grigas</i> BELETRISTINIO IR MOKSLINIO STILIAUS PRADAI SIMONO DAUKANTO "BŪDE"	133
<u>Vytautas Jurgutis</u> SIMONO DAUKANTO "DAINĖS ŽEMAIČIŲ"	142

II. RECENZIJOS	159
<i>Giedrius Subačius</i> KNYGA DAUKANTO BIČIULIAMS (EGIDIJUS ALEKSANDRAVIČIUS. PRIEŠ AUŠRĄ: JAUNIEJI DAUKANTO BIČIULIAI. – VILNIUS: ŽALTVYKSLĖ, 1990. 190 P.)	160
III. PUBLIKACIJOS	168
SIMONO DAUKANTO RAŠYTI PRAŠYMAI <i>Parengė Vytautas Merkys</i>	169
IŠ TRIJŲ SIMONO DAUKANTO UŽRAŠŲ KNYGŲ <i>Parengė Roma Bončkutė</i>	195
SIMONO DAUKANTO ŽEMAIČIŲ PRIVILEGIJŲ RINKINIO PRATARMĖ <i>Parengė Zigmantas Kiaupa</i>	207
SIMONO DAUKANTO 1842 M. RUGSĖJO 9 D. LAIŠKO TEODORUI NARBUTUI PRIEDAI <i>Parengė Zigmantas Kiaupa</i>	226
<i>Saulius Žukas</i> PIRMASIS DOKUMENTŲ RINKINYS APIE SIMONĄ DAUKANTĄ "MEDEGA S. DAUKANTO BIJOGRAFIJAI" (1898 M.)	246
STRESZCZENIE	387
SUMMARY	394
ZUSAMMENFASSUNG	401
PENKTOJO TOMO AUTORIAI	409
ASMENŲ RODYKLĖ	411
VIETŲ RODYKLĖ	420

SIMONO DAUKANTO PARENGTI LIETUVOS METRIKOS MEDŽIAGOS RINKINIAI¹

Zigmantas Kiaupa

Istoriko darbams apibūdinti bene svarbiausia – jo koncepcijos. Bet svarbu ir jo darbo metodika, darbas su šaltiniais, santykis su jais. Kartais tai net gali pasakyti, kokia istoriko darbų išliekamoji vertė, taip pat kokiai mokyklai, srovei istorikas priklausė. Simono Daukanto santykis su šaltiniais dar netyrinėtas, bet žinoma, kad jis buvo jiems labai atidus. Kitoks jo santykis su senosios historiografijos paminklais – metraščiais ar kronikomis ir su dokumentais bei aktais. Jų atžvilgiu S. Daukantas yra pakankamai kritiškas. Jo požiūri į šaltinį gerai apibūdina dar viena mažokai žinoma jo veiklos sfera – archeografiniai darbai, šaltinių publikacijų rengimas. Paprastai skelbiami istorijos mokslui svarbūs ir iki tol nežinoti ar mažai žinomi šaltiniai. S. Daukantas tokių turėjo. Tai buvo po Lenkijos ir Lietuvos valstybės žlugimo į Rusijos imperijos sostinę Peterburgą pervežta ir ten saugoma Lietuvos Metrika (toliau – LM)².

XIX a. pirmoji pusė – tai pirmojo skverbimosi į tada dar mažai žinomą LM metas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) žemių praeitis kėlė didelį susidomėjimą, jos pažinimas ir aiškinimas buvo ir politiškai svarbus – ir valdantiejiems Rusijos imperijos sluoksniams, ir opoziciniams jėgoms Lietuvoje, Lenkijoje ir kitur. Siekdami giliau prasiskverbti į praeitį, istorikai ėjo į archyvus. Juos viliojo ir LM. Bet padėtis čia buvo prieštaringa. Jos medžiaga Rusijos imperijos įstaigose buvo tvarkoma ir aprašoma, bet kita vertus – istorikai beveik negaudavo leidimų ja naudotis³. Todėl ypač įdomus ir beveik unikalus yra S. Daukanto patyrimas. S. Daukantas prasiskverbė prie LM kaip istorijos šaltinio lyg ir iš vidaus, ir iš ten stengėsi įvesti į mokslinę apyvartą jos medžiagą, nederindamas savo

veiksmų su LM saugotojais.

Kelrodžiu po S. Daukanto gyvenimą mums buvo Vytauto Merkio parašyta jo biografija⁴, kurioje ir apibendrinti Lietuvos istoriografijos pasiekimai šia tema ir atidžiai išnagrinėti svarbiausi S. Daukanto gyvenimo ir veiklos aspektai. Būtina pažymėti, kad biografijos autorius skyrė dėmesio ir S. Daukanto darbui su LM, parodė, kokią reikšmę ji turėjo istoriko gyvenimui, jo kūrybai. Mes stengiamės atidžiau ir smulkiau ištirti S. Daukanto archeografinį darbą, jo palikimą šioje istorijos mokslo sferoje. Tuo labiau, kad atsirado iki šiol nenaudoti pagrindiniai šaltiniai, buvę nežinomi ar laikomi prapuolusiais S. Daukanto išrašų iš LM rinkiniai.

* * *

S. Daukantas prie LM. 1835 m. S. Daukantas stojo tarnauti Rusijos imperijos Senate, buvusiam Peterburge. Ten buvo saugoma LM, ten jis 1837–1850 m. tarnavo LM metrikanto padėjėju. Iki tol S. Daukantas jau buvo parašęs "Darbus senųjų lietuvių ir žemaičių" ir, matyt, buvo bebaigiąs "Istoriją žemaitišką". Gyvendamas Peterburge, S. Daukantas tęsė mokslinį ir švietėjišką darbą. 1845 m. paskelbė "Būdą senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių", iki 1850 m. užbaigė "Pasakojimus apie veikalus lietuvių tautos senovėje", skelbė lietuvių tautosakos rinkinius, vertė, rengė spaudai ir skelbė knygeles lietuvių liaudžiai.

Lietuvos istorijos tyrinėjimas patvirtino mintį, kuri S. Daukantui buvo

¹ Šia tema skaitytas pranešimas 1988 m. Vilniuje įvykusioje konferencijoje "Lietuvos Metrika" ir jo pagrindu paruoštas straipsnis "Труды Симонаса Даукантаса по Литовской Метрике" // Lietuvos Metrika. 1988 metų tyrinėjimai. – Vilnius, 1922. – P. 130–142. Dabar skelbiamas tekstas yra papildytas ir paredaguotas minėto straipsnio, paskelbto tik 400 egzempliorių tiražu išleistame rinkinyje, variantas. Apie šio darbo rezultatus rašėme mokslo populiarinimo spaudoje: Kiaupa Z. Lietuvos Metrikos medžiaga Simono Daukanto palikime // Mokslas ir gyvenimas. – 1989. – Nr. 11. – P. 26–27.

² LM saugoma Rusijos senųjų aktų archyve (F. 389). Lietuvos istorijos archyve yra LM mikrofilmo kopija.

³ Жг. Пташицкий С. Описание книг и актов Литовской Метрики. – Санкт-Петербург, 1887. – С. 64–66.

⁴ Merkys V. Simonas Daukantas. – Vilnius, 1972. II leidimas – 1991.

skiepijama dar studijų Vilniaus universitete metų – būtina plėsti šaltinių bazę, surinkti į vieną krūvą visus žinomus ir nežinomus Lietuvos istorijos šaltinius. Nežinia, kodėl S. Daukantas ieškojo tarnybos būtent Senate, tačiau galima numanyti, kad prieš akis jis turėjo tolesnį, konkretesnę tikslą – LM. S. Daukantas Senate nesitenkino tarnybinėmis pareigomis, nors griežtos tarnybos taisyklės, neleidusios platinti LM medžiagos, vyresnybės įtarumas slėgė mokslininką. Laiškuose tarnybos metus jis vadino "terorizmo laikais"⁵.

Tarnaudamas Senate metrikanto padėjėju, S. Daukantas dalyvavo tvarkant LM, sudarant įvairias rodykles, sąrašus ir pan. Ši jo veikla verta specialaus tyrinėjimo. Šįkart akcentuosime ne oficialią valdininko S. Daukanto veiklą, o pusiau legalų jo – istoriko, mokslininko darbą tiriant LM ir pastangas įvesdinti jos medžiagą į mokslo apyvartą. Nepaisydamas nepalankių sąlygų, S. Daukantas atkakliai ieškojo LM medžiagos savo darbams, nurašinėjo aktus. Jo archyve, kuris saugomas Lietuvos literatūros ir tautosakos institute, išliko apie 1000 lapų išrašų iš LM⁶. Iš pirmo žvilgsnio ši išrašų masė gali pasirodyti atsitiktinė. Susidaro įspūdis, kad S. Daukantas perrašinėjo viską, kas atrodė įdomu ir svarbu Lietuvos istorijai. Bet tai, matyt, buvo pirmasis S. Daukanto darbo su LM – medžiagos atrinkimo – etapas. Antrojo etapo rezultatas – 4 didelės apimties teminiai rinkiniai, kuriuos sudaro didžioji išrašų iš LM dalis.

T. Narbutui persiųsti rinkiniai. 1842 m. užsimezgė S. Daukanto ir T. Narbuto pažintis. Jau iš pirmo T. Narbuto laiško S. Daukantui, rašyto tų metų kovo 27 d., aiškėja, kad viena iš svarbiausių jų bendravimo ir susirašinėjimo temų bus Lietuvos istorijos šaltinių paieška⁷. Dar 1842 m. sausio 15 d. S. Daukantas vieno iš savo rinkinių paraštėse pažymėjo, kad pasiūtė T. Narbutui išrašą iš LM⁸. 1843 m. birželio 11 d. laiške T. Narbutui S. Daukantas pranešė, kad išpildė jo prašymą – išsiuntė Alberto Kojalavičiaus herbyno nuorašą ir 262 aktų nuorašų rinkinį 220 lapų⁹. Rinkinio turinys laiške neatskleistas, tik smulkiai aiškinamos santrumpos, kuriomis pažymėti visi aktai – *K. 3.*, *C. D.* ir *K. II. D.* Jos reiškiančios *Книги зануцей*, *Libri inscriptionum*, t. y. Užrašymų knygos, *Судные дела*, *Libri decretorum*, t. y. Teismų knygos ir *Книги публичных дел*, *Libri publicarum negotiarum*, t. t. Viešųjų reikalų knygos. Šios santrumpos aiškiai rodo į LM. S. Daukantas atsiprašinėja, kad, galimas dalykas, rinkinyje pasitaikys jau skelbtų aktų – jį sudarinėdamas, neturėjęs po ranka M. Dogelio, P. Muchano-

vo leidinių, N. Rumiancevo "Valstybinių raštų rinkinio"¹⁰ ir todėl galėjęs kai ką nurašyti dar kartą. Rinkinyje esančių privilegijų nuorašai buvo patikrinti, tai rodo pataisos tekste. O pasiuntinybių aktai liko nepatikrinti, bet perrašyti jie labai atidžiai. Viskas esą kaip originale – ten nėra taškų, kabelių, didžiųjų raidžių – tad taip palikta ir čia.

1843 m. spalio 1 d. laiške T. Narbutui S. Daukantas pranešė, kad išsiuntė jam dar 2 rinkinius¹¹. Pirmasis buvęs Lietuvos privilegijų knyga, gauta iš Ignoto Onacevičiaus, antrasis – knyga, į kurią perrašyta 190 aktų. Jos turinys laiške neatskleidžiamas.

Šiuos rinkinius S. Daukantas norėjo paskelbti, aptarinėjo su T. Narbutu šio darbo galimybes. Labiausiai vis dėlto S. Daukantui rūpėjo paskelbti A. Kojalavičiaus herbyną. Tačiau jis nenorėjo sutikti su bet kokių pasiūlymu, ir kai T. Narbutas ketino patikėti jo rinkinio skelbimą lenkų leidėjų grupei Vilniuje – Mykolui Grabovskiui, Aleksandriui Przędzeckiui ir Mikalojui Malinovskiui – S. Daukantas 1843 m. rugsėjo 4 d. laiške karštai protestavo¹². Lenkų istorikai esą siekia nuslėpti Lietuvos praeitį, tvirtina ją buvus nesavarankišką, jie iškreipsią skelbiamus tekstus. Jau šitame laiške S. Daukantas ėmė reikalauti grąžinti jam anksčiau išsiųstus jo rinkinius.

Ir nors vėliau, kaip minėta, S. Daukantas išsiuntė T. Narbutui dar porą

⁵ Merkys V. Simonas Daukantas... – P. 133; II leid. – P. 80.

⁶ Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraščių skyrius (toliau – LLI). F. 1. – Simonas Daukantas. Čia saugomi išrašai iš LM trumpai apibūdinti: Сонгайлайте Р. С. Даукантас – исследователь ЛМ // Литовская Метрика. Тезисы докладов межреспубликанской научной конференции. – Апрель 1988 г. Вильнюс, 1988. – С. 60–61.

⁷ Merkys V. Simonas Daukantas. – P. 134–137; II leid. – P. 81–83.

⁸ LLI. F. 1. B. 66 L. 137.

⁹ S. Daukanto laišškai buvo skelbti ne kartą. Naudojamės naujausia publikacija: Daukantas S. Raštai. T. 2. / Sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė V. Merkys. – Vilnius, 1976. – P. 738. Čia ir toliau datos nurodomos pagal naują stilių.

¹⁰ Apie šias LM publikacijas rašyta: Хорошкевич А. К истории издания и изучения Литовской Метрики // Acta Baltico-Slavica. – Warszawa, 1978. – T. 8. – S. 74–75; Катилюс А. Первые публикации документов ЛМ // Литовская Метрика. Тезисы... – С. 54–56.

¹¹ Daukantas S. Raštai. – T. 2. P. 750.

¹² Ten pat. – P. 746–747; Merkys V. Simonas Daukantas. – P. 153–155; II leid. – P. 93–94.

rinkinių, nuo 1844 m. pabaigos reikalavimas grąžinti nuorašų rinkinius ir A. Kojalavičiaus herbyno nuorašą kartojamas visuose jo laiškuose T. Narbutui¹³. S. Daukantas reikalauja, T. Narbutas nesiunčia, vienas vėl reikalauja, kitas vis tiek nesiunčia. Tai tęsėsi bemaž dešimtmetį.

Paskutinės patikimos žinios apie šiuos 2 išrašų iš LM rinkinius iki pastarojo meto buvo S. Daukanto 1858 m. gruodžio 21 d. laiške nežinomam asmeniui, Vilniaus archeologijos komisijos nariui (Eustachijui Tiškevičiui?)¹⁴. S. Daukantas pranešė, kad dovanoja savo rinkinius Archeologijos komisijai, tik ji turės juos išreikalauti iš T. Narbuto. S. Daukantui aiškiai rūpėjo, kad su jo darbu susipažintų ir juo pasinaudotų kuo daugiau Lietuvos istorijos tyrinėtojų, ne tik vienas T. Narbutas.

Laiške apibūdintas rinkinių turinys. Į pirmąjį buvo sudėtos valdovų, pradedant Aleksandru ir baigiant Steponu Batoru, privilegijos LDK bei Vitbsko, Polocko, Kijevo, Voluinės ir Palenkės žemėms ar vaivadijoms. Smolensko vaidavijos esanti tik 1 privilegija. Čia taip pat esančios LDK sutartys su Pskovu, Naugardu, Moldavija ir kitomis valstybėmis, LDK pasiuntinybių į nenurodytas šalis ir iš ten – į Lietuvą medžiaga. Antrasis rinkinys – įvairenybės. Čia esančios privilegijos įvairioms pareigybėms LDK užimti iki Liublino unijos, testamentai, įdomūs teismų sprendimai (epitetas – S. Daukanto), 1499 m. valstybinių pajamų ir išlaidų suvestinė, Žygimanto Senojo bibliotekos Vilniuje aprašas¹⁵. Be to, rinkinyje buvo aktai, svarbūs Lietuvos bajorų herbams tyrinėti, muitinių Polocke, Lucke, Breste ir Kaurne pajamų rejestrai ir kt. Tai taip pat LM medžiaga.

Archeologijos komisija rinkinių iš T. Narbuto neišreikalavo. Jų pėdsakai ilgam laikui dingę. Tiesa, spaudoje buvo pasirodžiusi informacija, kad T. Narbuto sūnus Stanislovas 1883 m. perdavė Osolinskių bibliotekai Lvove tėvui priklausiusius išrašų Lietuvos istorijai rinkinius¹⁶. Šios bibliotekos aprašuose pasirodo paslaptingi "Išrašai iš Lietuvos Metrikos"¹⁷. Frederikas Papée paskelbė vieną aktą iš LM, nurodydamas, kad paėmė jį iš T. Narbuto rinkinio, esančio Osolinskių bibliotekoje¹⁸. Kadangi pats T. Narbutas išrašų iš LM pasidaryti negalėjo, aišku, kad tai S. Daukanto rinkiniai. Pagaliau 1987 m. S. Narbuto dovanos pėdsakais ėjęs Vladas Žukas lankėsi dalies Osolinskių bibliotekos rankraščių paveldėtojoje Ukrainos mokslų akademijos V. Stefaniko bibliotekoje Lvove ir pranešė, kad S. Narbuto dovanos esančios ten¹⁹. Vienas rinkinys – tai S. Daukanto T. Narbutui persiųsti I. Onacevičiaus išrašai iš Karaliaučiaus archyvų, kitas – pa-

ties S. Daukanto išrašai iš LM.

Iš tikrųjų bibliotekoje saugomi be I. Onacevičiaus rinkinio²⁰, dar 2 išrašų iš LM, padarytų S. Daukanto, rinkiniai. Vienas iš jų – tai įrišta 196 lapų knyga (puslapiai sunumeruoti – 388)²¹. Tai vien tik išrašai iš LM. Kiekvienas puslapis prirašytas visas, pasibaigus vienam aktui, tame pačiame puslapyje pradedamas kitas. Prieš kiekvieną išrašą nurodyta LM knyga, iš kurios nurašyta, ir lapai. Atrodytų, kad rinkinys buvo sudarytas pagal iš anksto apgalvotą planą. Tačiau nėra nei chronologinio, nei teminio nuoseklumo. Rinkinio pradžioje įrišti 2 nenumeruoti lapai, kuriuose yra T. Narbuto rašytas rinkinio turinys, įrašų sąrašas. Šio sąrašo pabaigoje yra ši T. Narbuto pasirašyta pastaba: *Całą tę księgę przepisał ś. p. Szymon Dowkont, pomocnik Metrykanta w S. Peterburgu, gorliwy zbioracz materyatów do Dziejów Litewskich, niech mu będzie cześć i honor na ziemi a wieczna szczęśliwość po zgonie**.

¹³ 1844 m. gruodžio 6 d., 1845 m. vasario 24 d., kovo 3 d., birželio 22 d., 1848 m. balandžio 27 d., 1851 m. gegužės 4 d., 1854 m. gegužės 25 d., S. Daukanto laišškai T. Narbutui // Daukantas S. Raštai. – T. 2. – P. 753–776; Merkys V. Simonas Daukantas. – P. 154–162.

¹⁴ Daukantas S. Raštai. – T. 2. – P. 777–780. Abejojama, kad šis laiškas rašytas E. Tiškevičiui – Aleksandravičius E. Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais. – Vilnius, 1989. – P. 59. Tenka prisijungti prie šių abejonų, pridendant formalų argumentą – kreipinys laiške neatitinka E. Tiškevičiaus turėto titulo. Į grafą tuo metu derėjo kreiptis “Jańnie wielmożny dobrodzieju”.

¹⁵ Tuo klausimu tiek S. Daukantas, tiek Joachimasis Lelevelis, tiek kiti šio aprašo tyrinėtojai klydo tol, kol Konstantinas Jablonskis nenustatė, kad tai LDK kanclerio Alberto Goštauto bibliotekos aprašas – Jablonskis K. Lietuvos kultūra ir jos veikėjai. – Vilnius, 1973. – P. 353–357.

¹⁶ Žr. Žukas V. S. Daukanto dokumentų nuorašai // Literatūra ir menas. – 1988 m. balandžio 23 d.

¹⁷ Inwentarz rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie. Lwów. – T. 4. – Nr. 2938/III, 3116/III.

¹⁸ Akta Aleksandra, króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego (1501–1506) / Wydał F. Papée. – Kraków, 1927. – S. 20–21. Nr. 21.

¹⁹ Žukas V. S. Daukanto dokumentų nuorašai.

²⁰ V. Stefanikio bibliotekos Lvove rankraščių skyrius. F. 5. Ap. 1. B. 2937/III.

²¹ Ten pat. B. 2938/III.

* Visą šią knygą perrašė a. a. Simonas Daukantas, metrikanto padėjėjas S. Peterburge, uolus medžiagos Lietuvos istorijai rinkėjas, tebus jam pagarba ir garbė žemėje ir amžina laimė po mirties.

Didžiąją rinkinio dalį – p. 1–120, Nr. 1–104, – sudaro įvairūs diplomatiniai aktai, perrašyti iš LM Užrašymų knygos Nr. 5 pagal S. Daukanto naudotą numeraciją²². Po jų puslapiuose 210–388 eina dar 90 įrašų iš įvairių LM knygų. Jų chronologiniai rėmai – 1391–1635 m., tai Vytauto privilegijos, diplomatinė medžiaga, valdovų atsakymai į LDK seimų delegatų užklaismus, jų užrašymai įvairiems asmenims, testamentai, teismo bylos ir kt.

Sudėtingesnis kitas rinkinys²³. Tai taip pat įrišta 151 lapo knyga (numeruoti puslapiai – 298). Knygos pradžioje įrišti 2 nenumeruoti lapai, kuriuose surašytas knygos įrašų sąrašas. Jis baigiasi save šio rinkinio savininku vadinančio T. Narbuto parašu. Kiekvienas įrašas šiame rinkinyje pradedamas naujame lape, yra keletas tuščių, neprirašytų lapų antrųjų pusių. Popierius įvairus, skirtingo dydžio. Įrašai numeruoti, jų iš viso yra 73. Tačiau antroje knygos pusėje jie įrišti nesilaikant numeracijos. Matyt, rinkinys kurį laiką buvo neįrištas.

Tai patvirtina rinkinio turinys. 43 įrašai iš 73 – tai S. Daukanto išrašai iš LM. Čia yra didžiųjų kunigaikščių privilegijos Palenkės, Vitebsko, Smolensko, Kijevo ir Połocko žemėms, LDK sutartys su Moldavija, Naugardu, Pskovu, Tvere ir kitomis Rusios kunigaikštystėmis, diplomatinių santykių su šiomis valstybėmis, totoriais, Lenkija aktai. Yra keletas išrašų apie LDK vidaus gyvenimą. Visa tai apima 1387–1635 m. laikotarpį.

Be to, yra dar 13 S. Daukanto perrašytų dokumentų, bet ne iš LM, ir 3 S. Daukanto tekstai, skirti T. Narbutui. Juose S. Daukantas kalba apie lietuvių bajorų herbus, LDK privilegijų sąrašą bei Lenkijos karalystės archyvo aprašą, matytus Peterburge²⁴. Šie S. Daukanto tekstai, kaip matyti iš 1842 m. rugsėjo 9 d. jo laiško T. Narbutui, buvo lyg ir to laiško priedai²⁵. Vieno iš jų pabaigoje yra S. Daukanto pastabos apie savo darbą su LM ir išrašų rengimą: *Mano išrašuose tvarkos nėra todėl, kad knygas ima į Archeologinę Komisiją ir laiko pas save metus, pusę metų, kol gražina. Vėliau galima juos sudėti pamečiui ir pagal vietas. Viską, kas pas mus buvo iš Vytauto, Švitrigailos, Zigmanto Kęstutaičio ir Kazimiero valdymo laiku, liečiančio kaimynus, išskyrus ribų nustatymus, tą Dauggalis Geradaris jau turi. Dokumentai labai netvarkingai į knygas įrašyti, kaip Pone Kapitone pastebi, dažniausiai be datų, kaip pvz., Zigmanto Kęstutaičio sutartis su vaivada Ilja, kur pasakyta tik, kad rašyta Sočiavoje, o metai neįrašyti. Šios sutarties gale kito dokumento metai įrašyti. Kas liečia atitikimą knygoms, tai Dauggali Geradari gali būti tikras, nes išrašai yra tikrinami, ir jei pasitaiko kokia gramatinė klaida,*

*tai ta yra knygoje...*²⁶

Visiškai akivaizdu, kad apie 80% medžiagos, esančios šiame T. Narbuto "nuosavame rinkinyje", jis gavo iš S. Daukanto. Be to, apie 60% visos medžiagos sudaro išrašai iš LM. Rinkinyje įrišta dar 14 įvairios kilmės aktų nuorašų. Tai paties T. Narbuto išrašai iš spaudos leidinių, 2 dokumentų iš Rygos magistrato archyvo nuorašai, parūpinti Karolio Eduardo Napierskio²⁷, dokumentų su nenurodytom saugojimo vietom nuorašai. Prie kai kurių iš pastarųjų yra I. Onacevičiaus ar Vasilijaus Anastasevičiaus, S. Daukanto draugų Peterburge, pastabos²⁸. Šiuos nuorašus T. Narbutas irgi bus gavęs iš S. Daukanto. Visa ši medžiaga apima 1253–1736 m. laikotarpį, jei neskaičiuosime paties S. Daukanto laiškų.

Abiejų aprašytų rinkinių turinys iš esmės atitinka S. Daukanto 1858 m. pateiktą charakteristiką. Kai kuriuos nedidelius skirtumus ir tai, kad nėra kai kurių 1858 m. minėtų išrašų, galima paaiškinti tuo, kad S. Daukantas galėjo ką nors supainioti – juk jau buvo praėję 15 metų nuo to laiko, kai jis nusiuntė rinkinius T. Narbutui. Ir pats T. Narbutas galėjo kai ką išimti, ypač iš neįrišto rinkinio. Visiškai aišku, kad dabar Lvove saugomi rinkiniai yra tie patys (vienas iš jų šiek tiek pertvarkytas), kuriuos S. Daukantas 1843 m. persiuntė T. Narbutui, po to ne vieną kartą reikalavo grąžinti ir 1859 m. nuosavybės teisę į juos perdavė Vilniaus archeologinei komisijai. T. Narbutas jo prašymų neįvykdė.

Žemaitijos privilegijų rinkinys. Šio rinkinio peripetijos irgi yra pakankamai painios. 1845 m. birželio 22 d. laiške T. Narbutui S. Daukantas rašė, kad pas jį yra velioniui grafui Jurgiui Pliateriui (1810–1836 m.) priklausęs

²² Ši numeracija atitinka dabartinių LM saugotojų Rusijos senųjų aktų archyve Maskvoje (F. 389) naudojamą.

²³ V. Stefanikio bibliotekos Lvove rankraščių skyrius. F. 5. Ap. 1. B. 3116/III. Kaip matyti iš įrašų panaudojimo lape, šiuos rinkinius 1969 m. ir 1973 m. tyrinėjo Vytautas Raudeliūnas, bet tyrimų rezultatų mokslinėje literatūroje nepaskelbė.

²⁴ Ten pat. –P. 277–286. Šie tekstai skelbiami, todėl čia detaliau neaptariami.

²⁵ Daukantas S. Raštai. –T. 2... –P. 729.

²⁶ V. Stefanikio bibliotekos Lvove rankraščių skyrius. F. 5 Ap. 1. B. 2937/III. –P. 286. Vertimas iš lenkų k.

²⁷ Ten pat. –P. 265–271.

²⁸ Ten pat. –P. 43–44, 241–244.

Žemaitijos privilegijų rinkinys, kurį jis tikisi kada nors paskelbti su dedikacija J. Pliateriui²⁹. Apie J. Pliaterio bibliotekoje buvusius S. Daukanto darbo, identifikuojamo kaip "Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių", rankraštį bei Lietuvos istorijos šaltinių rinkinį dar 1836 m. T. Narbutui pranešė Simonas Stanevičius³⁰. Iš tiesų S. Daukanto archyve yra įrištas 188 lapų rankraštis³¹, ant kurio viršelio užrašyta *Fragmenta Historica ex Bibliotheca Illustrissimi Comitis Georgii Plater, o tituliniam lape: Privilegia, jura et immunitates Ducatus Samogetarum jusu venerabilis capituli Mednicensis ex pergaminis aut transumptis originalibus cum indictione in quoniam libro actorum Lithvanorum inveniuntur ad usumque ejusdem venerabilis capituli anno 1788 conscripta atque comparata**.

Taigi prieš mus – Žemaitijos kunigaikštystės privilegijų rinkinys, paruoštas pagal Žemaičių vyskupystės kapitulos 1788 m. užsakymą. Rinkinyje yra 63 1435–1740 m. aktai. Kaip matyti iš signatūrų, nurodytų prie kiekvieno 61 įrašo, tai išrašai iš LM knygų. Nekyla abejonių, kad tai minėtas J. Pliateriui priklausęs rinkinys. Tačiau šis konkretus tarp S. Daukanto palikimo esantis egzempliorius buvo papildomas ir po J. Pliaterio mirties 1836 m., nes jame yra įrašytas 1435 m. Žemaitijos vyskupo raštas su tokia nuoroda: *Wizerunki*. Tom. 21. f. 131. Wilno 1841 r.³² Ši nuoroda – tai gerai žinomo vilnietiško leidinio sutrumpintas aprašas³³. Taigi į aptariamą rinkinį buvo įrašytas 1841 m. paskelbtas dokumentas, kurį publikacijai pateikė Vilniaus kapitulos archyvo tyrinėtojas Mamertas Herbutas³⁴. Į S. Daukanto rankas bus patekęs Žemaičių kapitulos iniciatyva atsiradusio ir J. Pliaterio bibliotekoje pabuvojusio Žemaičių privilegijų rinkinio papildytas, perrašytas egzempliorius. Kas jį papildė ir perrašė, neaišku, tai įvyko jau po J. Pliaterio mirties, ne anksčiau negu 1841 m.

S. Daukanto archyve yra ir kitas Žemaitijos aktų išrašų iš LM rinkinys. Jis yra viename aplanke su kitais pabirais išrašais iš LM³⁵. Tarp tų pabirų yra 195 lapų įrištas pluoštas. Juose perrašyti 57 Žemaitijos aktai, jų chronologiniai rėmai tokie patys, kaip ir pirmajame rinkinyje, 51 aktas yra abejuose rinkiniuose. Pastarasis rinkinys yra lyg ir juodraštis, jį S. Daukantas, matyt, paruošė, dar neturėdamas J. Pliaterio rinkinio, ne vėliau kaip 1841 m. Mat anksčiau minėtas 1435 Žemaitijos vyskupo Petro rašto nuorašas su nuoroda į *Wizerunki*, šiame rinkinyje taip pat yra, bet jis nenumeruotas ir įrašytas nenumeruotuose lapuose, įrištuose rinkinio pradžioje. Matyt, kad S. Daukantas bus jį gavęs po to, kai sutvarkė šį rinkinį, sunumeravo

įrašus. Be to, trūksta l.138–144, bet l.137 yra pastaba "*od stronicy 138 do stronicy 144 zawiera jurament Zygmunta Augusta, oddany panu Narbutowi 15 stycznia 1842 r.***"

Kaip minėta, viename aplanke su šiuo Žemaitijos privilegijų rinkiniu yra pabirų lapų. Juose S. Daukantas yra perrašęs iš LM dar apie 40 Žemaitijos istoriją liudijančių 1511–1640 m. aktų. Visa tai rodo, kad S. Daukantas ruošė Žemaitijos aktų rinkinį panašiai kaip tuos T. Narbutui persiūtus 2 rinkinius. Kai jam nežinia kaip pateko J. Pliaterio rinkinio nuorašas, S. Daukantas nutarė, kaip 1845 m. birželio 22 d. rašė T. Narbutui, paskelbti jį su dedikacija J. Pliateriui³⁶.

Tačiau S. Daukanto, matyt, netenkinio J. Pliaterio rinkinio turinys, jis rinkinį gausiai papildė, pats švariai perrašė, ir tokiu būdu atsirado trečias Žemaitijos aktų rinkinys³⁷. Jis turi 384 lapus, kuriuose perrašyti 96 1390–1715 m. aktai. Iš jų 54 aktai buvo J. Pliaterio rinkinyje, nuo 9 S. Daukantas atsisakė. Tuo pačiu metu S. Daukantas į rinkinį įdėjo 35 naujus išrašus iš LM ir taip papildė J. Pliaterio rinkinį. S. Daukantui rūpėjo įdėti į rinkinį aktus apie Žemaitiją iš Karaliaučiaus archyvų. 1853 m. birželio 23 d. jis rašė į Karaliaučių Frydrichui Kuršaičiui, prašydamas parūpinti Vokiečių ordino riterių kelių į Žemaitiją aprašymus bei Žemaitijos gyventojų skaičiaus statistiką³⁸. Kitame, 1855 m. lapkričio 3 d. laiške F.

* *Žemaičių kunigaikštystės privilegijos, teisės ir laisvės, garbingosios Medininkų kapitulos paliepimu iš originalų arba jų kopijų, esančių vienoje Lietuvos aktų knygoje, 1788 metais nurašytos ir parengtos minėtos garbingosios kapitulos naudojimui.*

** Puslapiuose nuo 138 iki 144 yra Žygimanto Augusto priesaika, 1842 m. sausio 15 d. atiduota ponui Narbutui". Plg. išn. 8.

²⁹ Daukantas S. Raštai. –T. 2. –P. 763–764.

³⁰ Stanevičius S. Raštai. –V., 1967. –P. 420.

³¹ LLI. F. 1. B. 111.

³² Ten pat. L. 64.

³³ Wizerunki i rozrząsania naukowe. Poczet nowy drugi. –Wilno, 1841. –T. 21. Minimas dokumentas paskelbtas p. 131–132.

³⁴ Ten pat. –P. 135.

³⁵ LLI. F. 1. B. 66.

³⁶ Žr. išn. 29

³⁷ Rusijos mokslų akademijos bibliotekos Sankt Peterburge rankraščių skyrius (toliau – RMAB). Rink. 33. B. 14.

³⁸ Daukantas S. Raštai. –T. 2. –P. 718.

Kuršaičiui S. Daukantas aiškino, kad apie dokumentą, kurio nėra Ordino archyve, girdėjęs iš I. Onacevičiaus³⁹. Kalbėta, matyt, apie gyventojų statistiką – jos pėdsakų neaptikta. O kelių aprašymų kopiją S. Daukantas turėjo ir, kaip matyti iš aptariamo rinkinio turinio, buvo įdėjęs į rinkinį⁴⁰. Šiuo metu l.17–47, kuriuose buvo įrašyti minėti kelių aprašymai, nėra. Tačiau yra kiti 5 dokumentų iš Karaliaučiaus karališkojo slaptojo archyvo nuorašai. Kada S. Daukantas juos gavo, neaišku. Nuorašai yra 1842 m. kovo 10 d. pasirašyti minėto Karaliaučiaus archyvo direktoriaus Johano Voigt'o⁴¹. Antra vertus, čia pat yra įrišta deklaracija, liudijanti, kad 1857 m. gegužės 4 Karaliaučiaus archyvaras Meckelburgas išsiuntė į Mintaują S. Daukantui siuntinį su senų dokumentų nuorašais⁴². Nežinia, ar siuntinyje buvo minėtas kelių aprašymo dokumentų nuorašas, ar J. Voigt'o parengti nuorašai, ar ir vieni, ir kiti. Kad ir kaip ten būtų, akivaizdu, kad šį rinkinį S. Daukantas baigė rengti, sugrįžęs 1850 m. į Lietuvą, ir tie darbai užsitęsė iki 1857 m. Į šį rinkinį pateko ir keli dokumentai, paskelbti XIX a. 5-ojo dešimtmečio leidiniuose. Vis dėlto apie 90% jame esančios medžiagos – tai išrašai iš LM.

Rinkinys buvo visiškai paruoštas spaudai. Jis paties S. Daukanto švariai perrašytas. Yra titulinis lapas, dedikacija J. Pliateriui, įvadas⁴³, turinys, archeografiniai ir istoriniai komentarai, Lietuvos didikų kunigaikščių ir Lenkijos karalių, kurių išduotos privilegijos ir raštai įdėti į rinkinį, bei Žemaitijos seniūnų sąrašai. Dokumentai perteikiami originalo kalba, patys S. Daukanto tekstai parašyti lotyniškai.

Rinkinį S. Daukantas baigė rengti, gyvendamas Svirlaukyje pas gydytoją Petrą Smuglevičių, žmogų, turintį literatūrinių interesų ir kultūrinės veiklos troškimą⁴⁴. S. Daukantas tikėjosi, kad P. Smuglevičius išleis Žemaitijos privilegijų rinkinį, gal net buvo gavęs jo sutikimą, nes tituliniame lape užrašė "*Sumptibus M. D. Petri Smuglewicz Doctoris Medicinae impressa*".

Lietuvos miestų privilegijų rinkinys. S. Daukanto archyve saugomas dar vienas didelis išrašų iš LM rinkinys⁴⁵. Tai Lietuvos savivaldžių miestų privilegijų ir privilegijų, suteiktų pasauliečiams bei bažnytiniams žemvaldžiams, rinkinys. Pastarosiose privilegijose tiems žemvaldžiams leidžiama savo valdose steigti miestelius, organizuoti juose turgus ir muges, jos dažnai vadinamos tiesiog privilegijos miesteliams.

Šis rinkinys susideda iš dviejų dalių. Pirmoji (l.1–235) – tai ištaisai per-

rašyta 1791–1792 m. LDK mažosios kanceliarijos (pakanclerio) knyga, viena iš LM knygų⁴⁶. Joje buvo įrašytos 74 LDK miestų savivaldos, ar, kitaip sakant, magdeburginių teisių privilegijos, suteiktos jiems 1791–1792 m., Ketverių metų seimo reformų metu. Antroji dalis (1.240–488) – tai 169 1495–1790 m. aktai iš LM apie 111 miestų ir miestelių. Iš viso rinkinyje yra 243 aktai apie 162 LDK miestus ir miestelius.

Rinkinyje nepastebėta jokių jo sudarymo žymių. Kaip atrodo, spaudai jis nerengtas. Tai tėra lyg parengiamoji medžiaga. Nors ir likęs rankraščiu, rinkinys yra gerai žinomas ir gausiai Lietuvos miestų ir miestelių istorijos tyrinėtojų vartojamas⁴⁷. Todėl tik trumpai jį apibūdiname.

S. Daukanto pastangos įvesdinti LM medžiagą į mokslo apyvartą. S. Daukanto darbai tiriant LM ir rengiant aprašytus rinkinius ilgai buvo mažai žinomi. Dėl nepalankių lietuvių tautinės kultūros raidos Rusijos imperijoje sąlygų, lėšų ir rėmėjų trūkumo ir silpnumo, S. Daukantui, nenorėjusiam bendradarbiauti su Lietuvos savitumą ir savarankiškumą ignoravusiais lenkų istorikais ir mecenatais, neturėjusiam nuosavų lėšų, savo rinki-

* *Atspausta dauggalio pono Petro Smuglevičiaus, medicinos daktaro lėšomis.* Tačiau įrašas vėliau kitu rašalu buvo užbrauktas. Šis S. Daukanto rinkinys, kaip ir kiti, dėl nežinomų priežasčių liko nepaskelbtas.

³⁹ Ten pat. – P. 719.

⁴⁰ RMAB. Rink. 33.B. 14. L. 13.

⁴¹ Ten pat. L. 48–72.

⁴² Ten pat. Lapas be numerio tarp 1.6 ir 7.

⁴³ Įvadas skelbiamas šiame leidinyje.

⁴⁴ Apie P. Smuglevičiaus veiklą rašė Aleksandravičius E. "Kultūrinis..." – P. 94–99.

⁴⁵ F. 1 B. 69.

⁴⁶ Jos originalas saugomas – RSAA. F. 389. B. 556.

⁴⁷ Basanavičius J. Iš Palangos istorijos. – V., 1922; Miškinis A. Privilegiuotosios Lietuvos gyvenvietės ir jų tinklo vystymasis XIII–XVIII a. // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Statyba ir architektūra. – 1963. – T. 3. Šąs. 3; Miškinis A., Šešelgis K. Lietuvos miestų gyvenviečių tinklo vystymasis iki XX a. vidurio (1940). // Ten pat. – 1965. – T. 4. Šąs. 2; Kryževičius V. Lietuvos privilegijuotieji miestai. – Vilnius, 1981; Tyla A. Žemaitijos savivaldžių miestų dokumentai Lietuvos Metrikoje // Lietuvos miestų istorijos šaltiniai. – Vilnius, 1988; Meilus E. Lietuvos miestų, miestelių steigimo ir turgų bei prekymečių privilegijos (XVII a. antroji pusė – XVIII a.) // Ten pat; Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai. Joniškis, Jurbarkas. / Sudarė A. Tyla. – V., 1991 ir kt.

nių paskelbti nepavyko. Tačiau šis jo darbas, jo LM pažinimas dar jam gyvam esant davė vaisių. Čia nenagrinėsime, kaip plačiai S. Daukantas panaudojo LM medžiagą savo istorijos darbuose – tai labai sudėtingas klausimas, vertas tyrinėti atskirai.

Kalbėsime apie kitą siužetą, taip pat pakankamai platų ir vertą įdėmaus žvilgsnio. Tai S. Daukanto pagalba savo amžininkams, Lietuvos istorikams, dalijantis su jais savo sukaupta LM medžiaga ir žiniomis. Puikus pavyzdys – tai rinkinių su LM medžiaga siuntimas T. Narbutui. Aišku, S. Daukantas tikėjosi, kad T. Narbutas padės juos paskelbti. Tačiau laiškuose T. Narbutui randame ne vieną raginimą vartoti rinkinius savo mokslo darbe, įvesdinti juos į mokslo apyvartą.

Plačiai žinomas S. Daukanto bendradarbiavimas su Motiejumi Valančiumi, pastarajam dirbant prie 1848 m. išleistos "Žemaičių vyskupystės"⁴⁸. M. Valančius šiame savo istorijos darbe pateikė duomenis apie įvairių privilegijų suteikimą 19 Žemaitijos miestų ir miestelių, aprašė miestų herbus. Tik 4 kartus yra nuorodos į LM, tačiau neabejotina, kad čia buvo pasinaudota S. Daukanto sudaryto Lietuvos miestų ir miestelių privilegijų rinkinio medžiaga.

Po to, kai buvo paskelbti S. Stanevičiaus laišakai Mykolui Balinskiui⁴⁹, tapo žinoma, kad S. Stanevičius 1844 m. pateikė M. Balinskiui gausią Lietuvos miestų istorijos medžiagą, kurios pastarajam reikėjo ruošiant "Starożytna Polska" tomą, skirtą LDK. Pats S. Stanevičius rašo, kad bent dalį šių žinių gavo iš vieno žemaičio, dirbusio Peterburge prie LM⁵⁰. Neabejotina, kad tas žemaitis – S. Daukantas.

S. Daukanto parama tikriausiai naudojosi ir Lietuvos totorių istorijos tyrinėtojas, vėliau žymus orientalistas Antanas Muchlinskis, artimai bendravęs su S. Daukantu Peterburge ir naudojęs savo darbuose Lietuvos Metriką⁵¹.

Tai tik keletas ryškesnių pavyzdžių, kaip S. Daukantas talkino LM savo meto Lietuvos istorijos tyrinėtojams. Manytume, kad labiau patyrinęję, panašių faktų rastume daugiau. Nustatyti juos trukdo kai kurios aplinkybės. Viena jų – S. Daukanto reikalavimas, kad bendradarbiai laikytų jo vardą paslapyje, neskelbtų, iš kur gauna žinias – bijo vyresnybės persekiojimų⁵², nes skleisti archyvų medžiagą draudė Rusijos imperijos valdininko darbo taisyklės.

* * *

S. Daukanto darbą tiriant LM, ieškant joje Lietuvos istorijai svarbių dokumentų, sudarant jų rinkinius, bei pastangas tą medžiagą paskelbti tenka laikyti pirmuoju ir ryškiu ankstyvojo LM tyrimo etapo puslapiu. Pabrėžtina, kad visą darbą jis atliko vienas, savarankiškai, be kokios nors valstybės įstaigos, visuomeninės organizacijos ar turtingo mecenato pagalbos, nuolat nusižengdamas carinės biurokratijos sukurtoms taisyklėms, nuolat jausdamas represijų pavojų.

Susipažinę su šiais rinkiniais, žvilgtelėjome į istoriko S. Daukanto darbo virtuvę. Toks dėmesys dokumentams, pasiaukojamas jų rinkimas ne visai dera prie literatūroje keliamo S. Daukanto darbų romantizmo. Toks derinys perša iš esmės kitokį jo darbo vertinimą, pabrėžia jo kritiškumą. Chronologinis aktų diapazonas nedviprasmiškai rodo, kad S. Daukantas nelaužė plunksnos dėl 1569 m. Liublino unijos, kad Lietuva, jos valstybė ir lietuvių tauta jam tebegyvavo ir po unijos, kad Lenkija, jo akimis, nepasiglemžė Lietuvos. Net lotynų kalba, kuria parengtas spaudai Žemaitijos privilegijų rinkinys, rodo S. Daukanto pastangas atsiriboti nuo savo meto unijinę ideologiją pripažįstančių lenkiškai rašančių istorikų.

S. Daukanto dėmesį valstiečių istorijai bei miestams ir miestiečiams matome ją nušviečiančių dokumentų rinkiniuose. S. Daukanto tyrimo objektas yra moderniai suprantama tauta, apimanti visus socialinius sluoksnius. Aptarti S. Daukanto darbai nėra švietėjiški. Jie skirti istorikams ir išsilavinusiems istorijos mylėtojams. S. Daukantas dirbo ir rašė lietuviams, taigi lietuvių visuomenėje jis matė ar numanė esant pakankamai gausų išsilavinusių žmonių būrį, kuriam buvo būdingas lietuviybės supratimas. Tad vertėjo imtis ir sunkaus bei nedėkingo archeografo darbo.

⁴⁸ Merkys V. Simonas Daukantas... – P. 250; II leid. – P. 155; Merkys V. "Žemaičių vyskupystė" // Valančius M. Raštai. – V., 1972. – T. 2. – P. 10.

⁴⁹ Simono Stanevičiaus laišakai Mykolui Balinskiui / J. Lebedys ir V. Milius // Literatūra. – V., 1970. – T. 13. – P. 184, 200–203.

⁵⁰ Ten pat. – P. 200; Tyla A. Žemaitijos ... – P. 9.

⁵¹ Aleksandravičius E. Kultūrinis... – P. 72.

⁵² 1842 m. liepos 27 d. S. Daukantas T. Narbutui, taip pat skelbėjo V. Merkio komentaras // Daukantas S. Raštai. – T. 2. – P. 727, 806.